

הַיְהוּדָה לַיֵּב גּוֹרְדוֹן בְּתוֹר פּוֹבְלִיצִיסְטוֹן

מאת

ב. שוחטמאן *

I

כל משורר "אזרחי" קרוב מאד לפובליציסטיקה. הרי בשיריו עצמם יש הרבה מן הפובליציסטיקה; ומכאן מעבר קל לפובליציסטיקה ממש, לזו שבפרוזה. ובפרט כשהמשורר הוא ראש-המדברים בזמנו. גם יל"ג, שבזמן קצר לאחר שהופיע על האופק הספרותי, תפס את המקום הראשון בשירה העברית. היה פובליציסטן. יותר מ־30 שנה מלא תפקיד זה: פתוח ברשימתו הקצרה "מארץ ליטא"¹ וסיים במאמריו ב"המליץ" ב־1888 או (אם לִצְרֶף גם את הפמפלט נגד אר"ז, שיש בו גם פובליציסטיקה. אפשר, פובליציסטיקה רטרוספקטיבית) במאמרו "הצב למינהו"².

באחד ממכתביו כותב יל"ג: "הנה הכינתי מאמר גדול (אחפץ לקרא לו ידמי מלחמה בשלום"; הכוונה למאמר "בינה לתועי רוח"). שמה מדותי לחנפי לב כפעלם וגליתי שוליהם על פניהם ודברתי דברים ברורים על מעמד אחינו בי בארצנו, המוסרי והדתי... ולתכלית זאת כתבתי כמה ספורים קצרים בחרוזים קלים** לכל קורא. מתארים מאורעות שונות, שהביאו צרות על אנשים יחידים לרגלי המועקה אשר במתניהם מצד הרבנים המחמירים.

(*) מחקר זה יצא מן הסמינריון לספרות העברית החדשה שבאוניברסיטה העברית בהדרכתו של פרופ' יוסף קלוזנר.

לא עלה בידי להשיג (לא בירושלים ולא בתל אביב) את המאמרים האטולוגיים של גורדון, שבהם התוכח עם בראשן: מאמרים שנדפסו ב-"Голосъ, День".

כמו־כן באכטמפלאר של "המליץ", שהיה לפני (זה של מר פ. לאחובר), חסר היה הגליון, שבו נדפס סוף המאמר "בינה לתועי-רוח".

(1) "המגיד", שנה א', 1857, גל' 36.

(2) "הצפירה", 1889.

** כל השרטוטים, חוץ מאלה, שצוינו לחוד, הם שלי.

מזה הענין היה גם השיר של "אשקא דריספק" ³. רואים אנו שהפובליציסטיקה היתה צריכה למלאות אותו התפקיד, שמלאה השירה: לשמש כלי-זין כלפי האויב, אמצעי ל-תקון הצבור.

אבל עד עכשיו הפובליציסטיקה של יליג לא נאספה למקום אחד. היא מפוזרת בהמון כתבי-עת בעברית, רוסית, גרמנית ואשכנזית-יהודית ⁴. שכמה מהם (וכמעט כולם) הם עכשיו יקרי-מציאות ביבליוגראפיים ⁵. — ויש עוד קשי בשביל אסף מאמרי. קשה לקבוע בדיוק הנחוק, כל מה שכתב גורדון. במכתבו לז'קין ⁶ הוא כותב: "כמעט כל הפיליטונים לי הם, (מדובר על "המליץ"). וכן הליכות עולם וחדשות במשכנות יעקב בחו"ל, וכמה מאמרים ראשיים.....". ועל המאמרים הראשיים לא היה יליג חיתם. — במכתב אחר ⁷ הוא כותב: "סדורם (של שאר כתביו חוץ מספוריו ושיריו) קשה מכמה טעמים: א) צריך לאספם ולקבצם מכל המקומות אשר נפוצו שמה, והספרים וכתבי העתים ההם אינם אתי, וגם לא אזכור את כולם. זוכר אני כי בהגיד באו כמה מאמרים שראויים לעלות שנית בדפוס, אבל אין "המגיד" תחת ידי וגם אינני זוכר את השנים שבהן באו המאמרים, ב) לא כל המאמרים שנדפסו מאתי ראויים להקבע שנית בדפוס למשמרת" עולם, וצריך לזרות ולהבר ולברור הפסלת מן האכל, וזה עבודה קשה". ובמכתב אחר בענין זה ⁸ נאמר: "הצעתו ישרה בעיני אבל צריכה באור.... מה ואיך וכמה ואנה יחפץ להדפיס? אם רק את הצלוחית או גם את הספורים, ומדוע לא גם את הטובים שבמאמרים הראשיים..... כשנתחברה לפני איזה שנים החבילה להדפיס את כל שירי עליה במחשבה לפני להדפיס גם את מאמרי הפרוויזים בשם "כל כתבי", ואז חלקתי את מאמרי הפרוויזים לחמש מחלקות ואלו הן: (1) מאמרי פולימוס. (2) ספורים. (3) כתבי הלצה. הם המה הפיליטונים שהיו בהמליץ.

3) אגרות יליג, א', 155, מכתב להר"מ טרונר מי"ח סיון, תר"ל.

4) את מאמריו ורשימותיו הפובליציסטיים (גם את הקורספונדנציות אנו מצרפים לחשבון זה), טרסם יליג בעתונים אלה: "המליץ", "המגיד", "הכרמל", "השחר", "הצפירה", Allgemeine Zeitung, des Judentums, "Сіон", "Голос", "День", "Виленский Вестник", "Рассвет", "Еврейская Библиотека", "Восход".

5) וזה בא לא רק מפני התישנותם, אלא במדה מרובה מפני האיסור על הספרות העברית והשמדה פיטית של חלק חשוב ממנה ברוסיה.

6) (מריח אב תר"ם, אגרות, א', עמ' 257).

7) לרבניצקי והורנשטין מכ' טבת תרמ"ט, אגרות, ב', עמוד 302.

8) למר"ס שפטיל בקיבו, מז' אדר תרמ"ט, ב', עמ' 162.

4) מאמרי הראש בהמליץ. 5) מאמרי חכמה ובקרת". — רואים אנו, שלמחבר עצמו לא היתה קלה עבודה זו, ואגב אנו מכירים, שהחשיב גם את הפובליציסטיקה שלו. — עכשו יש לנו ביבליוגרפיה של מאמרי יל"ג, שטודרה ע"י י. פוגרבינסקי⁹. אבל ראשית, רשימה זו מכילה רק את מאמריו העבריים, ושנית, בענין קביעתם של כמה מאמרים ראשיים נשען המסדר על שקול-הדעת שלו ושל י. ה. רבניצקי, שסייע לו בדבר ועל השואת הסגנון. ובאופן זה אי-אפשר היה להמלט מליקויים וטעויות; חסרים ביבליוגרפיה זו אילו מאמרים: הדין וחשבון על פעולת ועד העזרה בטלש. שנדפס ב"הכרמל", שנה ח' גל' 41, ו"בשל מי הרעה" ב"המליץ", ומצד שני נכנסו מאמרים אחדים. שהם ודאי לא של יל"ג (למשל, המאמר "במה יתרצה מכתב עת עברי אל אדוניו", שבו יש משפט כזה: "מאז החלוננו להוציא את המליץ זה 22 שנה"—כך יכול היה לכתוב רק אר"ז). אבל בדרך-כלל הרשימה משמשת מורה-דרך חשוב ותועלתה מרובה למרות הליקויים.

את הפובליציסטיקה של יל"ג יש לחלק לשלש תקופות. הראשונה: תקופת הקורספונדנציות הפובליציסטיות ומאמריו בשאלת השפה העברית, קודם שנעשה לוחם *par excellence*, והן שנות 1857 — 1869; שנייה: תקופת מלחמתו ברבנים ובעד התיקונים בדת, תקופה, שהיא חשובה ביותר בפעולתו הפובליציסטית, ולא רק הפובליציסטית, והן שנות 1869—1881; שלישית: תקופת הריאקציה הכללית. זו. א. משנת 1881 עד מותו, יותר נכון עד שעזב את המליץ (1888). מובן, שקשה להציג גבולים מדויקים בין התקופות הללו; וגם במשך כל תקופה ותקופה חלו שינויים ידועים באופן הפעולה של גורדון ובתכנה.

אבל קודם כל חייבים אנו לסקור, לכל הפחות, בסקירה קצרה את התקופה, שבה חי ופעל יל"ג. אם אי-אפשר להבין את שירתו של המשורר בלא ידיעת הזמן והמקום, על אחת כמה וכמה שאי אפשר להבין בלא זה את הפובליציסטיקה של הסופר. הרשימה הראשונה של יל"ג נדפסה ב"המגיד" 1857, "אהבת דוד ומיכל" יצאה ב-1858 ז. א. בהתחלת מלכותו של אלכסנדר השני. יל"ג שייך אם כן לתקופתו של אלכסנדר השני, ל"תקופת הריפורמות הגדולות" ברוסיה. קשה עכשיו, אחר כל השינויים הכבירים לטובה ולרעה, שחלו בעולם כולו וברוסיה ביחוד, לתת תאור נאמן של תקופה זו. אין ספק בדבר, שזו היתה אחת מן התקופות החשובות ביותר והטובות ביותר של רוסיה. הסופר הרוסי המפורסם קורולנקו כתב במחברתו על הרומאנובים, שהוציא בקיץ 1917 אחר מפלתה של שושלת-הרומאנובים, שאלכסנדר השני היה המלך הטוב ביותר והמועיל ביותר מכל מלכי בית-רומאנוב (חוץ מִפֶּטֶר

9) קרית-ספר, שנה ח', חוברת ב', ושנה ט', חוברת ב'.

הגדול)¹⁰. וזה כתב סופר ראדיקלי בשעת המהפכה. 36 שנה אחרי מיתתו של קיסר זה, כשרוב החומר עליו כבר היה ידוע.

הריאקציה הקשה, ששלטה בתקופתו של ניקולאי הראשון (1825–1855), פסקה והוכנסו תקונים ושינויים חשובים ועיקריים, שהקיפו את כל החיים המדיניים והכלכליים של המדינה ושינו את פניה מן הקצה אל הקצה. בתקופה זו שוחררו האכרים משעבודם ב-19 לפברואר 1861, ועל-ידי כך נוצר שוק של עבודה חפשית, וזה אפשר את התפתחותם של הקפיטליסמוס והתעשייה ברוסיה; גמן שלטון עצמי למחוזות: חוק-ה"מסכות" משנת 1864; נעשו שינויים בשדה החנוך העממי וניתנה האבטונומיה לבתי-ספר הגבוהים (1863); חוק הדפוס החדש משנת 1865 נתן יותר חרות לעיתונות; נוסדו בתי-משפט חדשים: פומביים, בלתי-תלויים בשלטון האדמיניסטרטיבי, משפט של מושבעים (20 לנובמבר, 1864), ולסוף (וזה היה כבר בתקופה השניה של מלכות אלכסנדר השני, כשהתחילה הנסיגה לאחור) ניתן חוק של שלטון עצמי לעיריות משנת 1870, וחוק עבודת-הצבא הכללית בלא הנחות למיוחסים (1 לינואר 1874). ערך גדול היה גם לפקודות על הרחבת הרשת של מסילות-הברזל ויסוד באנקים עירוניים וצבוריים (1857). כל זה הביא לידי התפתחותו של הקפיטליסמוס ברוסיה ולידי אינדוסטריאליזציה של מדינה זו, שצעדה אז קדימה בצעדי-ענק, לכחות הצבוריים, שבימי השלטון הקודם היו כבולים, ניתן כר נרחב לפעולה ולהתפתחות. היתה התעוררות כללית, היה זמן של תקוות ושאיפות, או, כמו שנאמר בחרוז השגור אז: היה זה זמן של "הדמעות האחרונות על האסון שעבר ושל החלומות הראשונים על האושר הבא" «(Последние слезы о горе былом И первые грезы о счастье ином)»¹¹.

השינויים הראדיקליים האלה לא נשארו בלא השפעה על החיים היהודיים. כניסתה של רוסיה לתקופת-הקפיטליזמוס, בנין של מסילות הברזל, יסוד-באנקים וכו' גרמו לשינויים בחיים הכלכליים של היהודים, והשינויים הללו (אם לא נביא בחשבון תקופת-מעבר ידועה שהיא תמיד קשה) היו בעיקרם לטובתם. . כי גם המצב המשפטי של היהודים נשתנה לטובתם. הזכרנו, שהחוקים החדשים והמוסדות המחודשים הקיפו כמעט את כל שטח-החיים, והם על-פי רוב לא הכילו שום הגבלות ליהודים (למשל: החוקים על בתי-המשפט ועל בתי-הספר הגבוהים). באחדים

10) В. Г. Короленко. Падение царской власти. (Речь простым людям о событиях в России). Петроград, 1917. стр. 6-8.

11) תאור מפורט של תקופה זו ושל האטמוספירה הצבורית שלה ניתן בספרו המצוין של Эпоха великих реформ. Москва, 1894. 44, 716 стр. א. דוֹאָנְשֵׁיב: וגם בספריו של א. ס. קוני: Отцы и дети судебных реформ. ואחרים.

מן המוסדות נשאר, אמנם, הגבלות, אבל גם בהם הורחבו הזכויות של היהודים. למשל, בעיריות החדשות התירו ליהודים לבחור ולהבחר, אבל בתנאי, שמספרם של הנבחרים היהודיים לא יעלה על שליש מן המספר הכללי וגם שהיהודים לא יבחרו בתור ראשי-עיריות. באותו זמן גם הוחלשו או נתבטלו כמה הגבלות ליהודים, שהיו קיימות מאז. קודם כל נתבטלה גזירת הקאנטוניסטים (26 לאבגוסט, 1856), גזירה זו, שהיתה איומה ביותר ליהודים; סוחרים בעלי גילדיה ראשונה קבלו רשות לדור מחוץ לתחום-המושב (16 למארס, 1859), אחר כך הותר דבר זה גם לבעלי-מלאכה (27 ליוני, 1865); בעלי תואר מדעי קבלו זכויות (27 לנובמבר, 1861); נתבטלו הגישות היהודיים, שהיו קיימים בכמה ערים: מוסקבה, קיוב, ווילנה, זיטומיר, קובנה (1858–1861).

אם נזכור, שכל ההקלות האלה באו אחר תקופת-ניקולאי. קל יהיה לשער, כיצד השפיעו על היהודים ברוסיה בכלל ועל המשכילים שבהם בפרט. אלה האחרונים החזיקו גם בימי-שלטונו של ניקולאי בעיקרון של קואופיראציה עם הממשלה בענין הסידור של חיי-היהודים. כבר אז דרשו לנצל את האפשרויות, שנותנת הממשלה בענין התישבות חקלאית ורכישת השכלה כללית. האדוקים התנגדו אז וטענתם העיקרית (באספה הידועה במינסק בשנת 1842 בהשתתפותו של לילינגטל) היתה: אי-אפשר להאמין לממשלה ולכוונותיה הטובות בשעה שהיא מגבלת את זכויותינו. ריב"ל, לילינגטאל ושאר המשכילים נשאר בודדים בהטפתם. והנה עם הכוון החדש של הפוליטיקה הממשלתית ביחס ליהודים נפלה טענה זו. הן אמנם היתה התנגדות מצד האדוקים גם אז, אבל היא נחלשה גם להלכה וגם למעשה. ובתוך היהודים המשכילים גדלו אז הבטחון והאופטימיסמוס. בשנת 1858, ז. א. חמש שנים קודם שכתב גורדון את השיר "הקיצה עמי", הוא כותב לזק"ן: "ועתה הגיעה לה (לאומה העברית) עת-התחדש נעוריה, עת העמנציפאציאן ההולכת והקרבה בפסיעות גסות וקרובה להגלות"¹². יש לזכור, שזה היה לפני 70–75 שנה, 20 שנה קודם חבת-ציון, 40 שנה קודם הרצל, 40 שנה קודם הופעתה של התורה על אבטונומיה לאומית. שווי-זכויות גמור, הכרת היהודים בתור אזרחים היו אז מרום השאיפות. ומובן, שקמה אז שאיפה להתקרב לעם ש-בתוכו אנו יושבים, לדבר בלשוננו, להיות רוסיים על-פי החיים והתרבות הכללית. וקו, שזה יחיש את השגתו של שווי-זכויות, וגם הממשלה היתה מכרזת, שהשוויון יכול לבוא אם היהודים יפסקו מלהבדל ויעשו אזרחים מועילים.

ובמצב של התרוממות רוח, מלא אידיאלים כאלה התחיל יל"ג את פעולתו הספרותית, החינוכית והצבורית. כי, אמנם, חשוב הוא גם מומנט זה: יל"ג היה

¹² (12) אגרות, א, עמ' 16.

מורה בבתי-ספר ממשלתיים לעברים (בשנות 1852–1872, ובכך-20 שנה רצופות, עד שעבר לפטרבורג). הוא היה, אם כן, פקיד ממשלתי, ולפיכך ראה בעיקר את הפעולות החיוביות של הממשלה הרוסית. ואף עובדה זו השפיעה על השקפותיו ופעלה על יחסו לממשלה, ללשון ולתרבות הרוסית.

בליסה החשיבה הממשלה ביחוד את פעולתם של המשכילים היהודיים. הרוסיפיקאטורים הללו חזקו את העמדות הרוסיות בחבל זה, שהיה פולני בעיקר. על זה מרומז גם בזכרונותיו של י"ג על הגנרל פון-קאופמאן ב"יבְּרִיסקָאִיאַ ביבְּלִיֹּתְקָה" (הרוסית) 124–134, (1901) IX.

בתקופתו הראשונה אנו רואים אותו בעיקר בתור משכיל רגיל. האידיאליים שלו ושאיפותיו אינם מתרוממים בדרך כלל מעל לשבלונה הכללית, אף אם באחדים ממאמריו הוא משמיע דעות מקוריות לגבי אותה התקופה. — בתקופה זו כתב ב"המגיד"¹³, "הכרמל", וקצת גם ב"המליץ", "ראזסויט", "סיון", "דנין" (עתונים רוסיים-יהודיים), ו"גוליס" (עתון רוסי). כארבע שנים היה הקורספונדנט הרוסי של העתון Allg. Zeit des Judentums של פיליפסון (1860–1864). מעניינות הן הקורספונדנציות שבראזסויט וב"אלג. צייטונג". מספרות הן בעיקר על החיים התרבותיים, על העתונות העברית, על התקדמות-ההשכלה (על החיים הכלכליים אין כמעט ידיעות), על יחסם של המשכילים הרוסיים אל היהודים. הן מרוכזות, מיעוט מחזיק את המרובה, וגם נכתבו בלשון פשוטה. אוּפְּיִי הוא המכתב שלו מעיר שאבלי¹⁴. הוא מספר, שיש מחסור בעסקנים פקחים ובעלי-נסיון, שיהיו מסוגלים לרכוש את אמון הצבור ולנצל את המצב הטוב ברוסיה כיום. והוא מסיים: לסוף יועצים אנו לבני-גזענו (нашим единоплеменникам) להשתמש גם בעתונות החפשית כשהם מתחילים בפעולה מועילה. אנשי אמונתנו (наши единовѣрцы), אפילו המפגרים שבהם, כבר הגיעו למדרגה, שהם מתבישים מפני הנזיפה הצבורית, והם משתדלים להוכיח את צדקתם על-ידי דבור או ע"י מעשה. — פעולת הכלורופורם נגמרה (ז. א. יצאנו ממצב של תרדמה): הגיע זמן של יקיצה; הם מתחילים להרגיש כאב, מקבלים רפואות ויש תקווה להבראה". במכתבים אחרים מציין הוא בשמחה מיוחדת מקרים שונים, שמעידים על

13) כמדומני, ששם הדפיס את הרשימה הראשונה שלו "מארץ ליטא" (המגיד, א', 1857, גליון 36, חתום דן גבריאלי). הוא מודיע בשמחה על הרשיון למורים עבריים ללבוש בגדי-שרד. — יהודברים האלה, אף כי קטנים הם באיכותם — יתנו בלבנו תקווה טובה, [כי] עוד גדולות מאלה צפונים בלב אודונו הקיסר י"ה להיטיב עמנו. ועלינו לפעל בלא לב ולב לבא אחרי חסציו הטובים, להיות לו לעבדים נאמנים וחריצים, למען לא יבושו כל אוהבי ישראל מעצתם".

14) בגיל 52 של ה"ראזסויט" הראשון, מיום 20 למאי, 1861.

התקרבות בין יהודים ונוצרים. ימים אחדים לפני זה – כותב הוא במכתב מטלז¹⁵ – הראו בני עדתנו גם כן אות אהבה והתקרבות לאחינו הרוסים בתתם נדבות לבנין בית תפלה, אשר הרוסים בונים פה. הנדבות עלו לסך 80 ר"כ ונאספו על ידי רופא הגליל (קרייזארצט) הד"ר מאפו. בנו של אותו חכם וסופר מפואר ר' אברהם מאפו מקובנה. – כמוכן, אסף גם את העובדות, המוכיחות, שהנוצרים קרבו את היהודים: לפני פסח תרכ"ב נדבו שלשה משכילים נוצריים בשאבלי (שר הצבא, כומר ובעל אחוזה אחת) "למעות חטיף". יל"ג מספר על זה במכתבו הרגיל ב-Allg. Zeit. ומוסיף: "העובדות האלה משמחות כשלעצמן. וחשובות הן ביחוד בתור הוכחה טובה לשינוי היחס מצד בני ארצנו (Landsleute) אל שכניהם היהודים (jüdischen Nebenmenschen). כדאי שבני-אמונתנו (Glaubensgenossen) יעשו גם מצדם צעדים מחוכמים לטובת ההתקרבות ולא יעמדו בקרירות מרחוק, בזמן שמושיטים להם יד ידידותית". כן הוא מציין בשמחה (באותו עתון, 1863, גיל' 64; המכתב הוא משאבלי בלי חתימה, אבל אין ספק, שהוא של יל"ג), שאנשי הצבא עם האוטומאן הקוזאקי בראש בקרו ביום-הכפורים בבית-הכנסת בווינה, שאופיציר רוסי ווינוגראדוב יסד בהורודנה ספריה יהודית צבורית (אף-על-פי שגורדון אינו מסתיר, שכנראה, היו בזה גם כוונות פוליטיות). מכתב זה הוא מפורט ומכיל סקירה על המצב הפוליטי והתרבותי של היהודים בליטה אחר המרד הפולני, ומה שחשוב ביחוד, יל"ג מביע דרך אגב את דעותיו בשאלות אחדות. הוא מתאונן, "שבית-הכנסת בווינה ריק כל השנה, חוץ מימים נוראים". הדבר צריך להשתנות: אם אנו רוצים, שהפרוגרס שלנו יצליח, שישמש בתור תעמולה, אסור שזה יהפך לאדישות בנוגע לכל דבר לאומי; הפרוגרס צריך ללכת יד ביד עם אמונה רצינית ועבודת אלהים יפה. התרוקנות בתי-כנסיות זהו הרע העיקרי. ולפי דעתנו, הדרשה הגרמנית התדירה יכולה להסיר את הרע הזה. ובכן ב-1863 היה יל"ג בעד הגרמנית בתור הלשון של ההשכלה העברית¹⁶. אנחנו יודעים, שיל"ג שנה את דעותיו בנידון זה. להלן נזכיר את מאמרו-נאומו משנת 1866, שבו הוא מתווכח עם המשכילים "הגרמניים" ומטיף ל"התרוססות" (אמנם, בהגבלות ידועות). – יש במכתב הנזכר עוד רעיון אחד מעניין. גורדון מספר בו, שעתידי להופיע חוק על זכות-ישיבה של סוחרים ובעלי-מלאכה יהודיים מחוץ לתחום. חוק זה העביר מיניסטר הכספים, שמתכוין לפתח את התעשיה ברוסיה על-ידי ההתחרות היהודית.

(15) ב"הכרמל", 1866, גיל' 3.

(16) אגב, את בנו שגולד לו בהתחלת תרכ"ב הוא קרא בשם גרמני אוסקר, על שם אביו

א. ש. ר. אגרות, א', ע' 74.

ועל זה מעיר יליג: "אף-על-פי שהטוב הוא תמיד טוב, אבל במקרים כאלה יש להתחשב גם עם המניעים. אל-נא תראה אותנו המולדת כזרים, שבאים לספק את הצרכים של האחרים, אנו גם-כן נתינים ואזרחים, והמדינה צריכה לחשוב גם על התועלת, שתביא לנו. רוצים אנו להיות תכלית ולא אמצעי". דברים אלה מזכירים את דבריו של אוסיפ רבינוביץ, שכתב: "צריכים אנו לקבל זכויות לא מפני שאנו טובים ומועילים, אלא מפני שאנו בני-אדם"¹⁷. על-ידי רעיון נוצע זה, שכמדומני אין גורדון הוזר עליו במקומות אחרים, התרומם הפעם מעל השבלונה הכללית של המשכיל הבינוני. —

יש להזכיר מכתב שלו מפניבז'¹⁸. יל"ג מתנגד להצעתו של סופר אחד, וורמן, שדרש להכריח את היהודים, שיקנו להם השכלה. הוא רואה בזה "כפית אופן המחשבה" (Anfdrängen der Denkungswiese) ומעיר בצדק, שגם טורקבימדה היה בטוח בצדקת מעשיו ושבאופן כזה נבוא גם לידי צידוק האינקוויזיציה. אבל אחר-כך במשל שלו: "יעלת הסלע והנשר" (נרפס בחלקו הראשון עוד בתר"כ ובחלקו השני, הנמשל, בשנות ה-70) הוא כותב:

על אפכם וְחַמְתְּכֶם יִשְׁפִּילוּ בְּנֵיכֶם
וּבְאֶזְרֵי הָאָרֶץ גּוֹרְלֶם יִפִּילוּ
לְאַחֲרֵים תּוֹעֵלֶת יָבִיאוּ
גַם בְּפֶשַׁם בְּטוֹבָה יִשְׁבִּיעוּ*.

ובמכתב אחד הוא כותב¹⁹: "אולי תוכל לעשות פרופוגאנדה בפטרבורג, שישתדלו מפיצי ההשכלה לאסור על המ"ע הלבנון לבוא לרוסיה". הזכרנו למעלה, שיל"ג הטיף להתרוססות. ב"הכרמל" הרוסי, 1866, גיל' 28, נדפס, מתוך העתון הרוסי הרשמי "ווילנסקי וסטניק", נאום של יל"ג בשעת פתיחתו של בית-ספר פרטי לנערות בטלז. הנאום הוא הגיוני ולבבי. הוא מסעים, שאין כוונתו בבית-ספר זה לרווחים, הוא מספר על ערכה של האשה המשכלת במשפחה ובחברה, מציין, שהעם העברי נבדל מעמי-המזרח במה שהאשה העבריה היתה חפשית לגמרה והשתתפה בכל עניני החיים הכלכליים והמשפחתיים. אחר-כך הוא עובר לשאלת-הלשונות כמו שעמדה אז, ז. א. גרמנית או רוסית. מצדדי-הגרמנית מסתמכים על מה שאנו קרובים לגבול הפרוסי.

(17) מנדלי הסביר והרחיב אח"כ רעיון זה ב"סוסי".

(18) אלג. צייטונג דס יודנטומס, 1860, גיל' 31.

(*) כאן הכוונה להכרח סנימי ולא חיצוני ולתועלת באה מאליה ולא מחושבת מראש (המערכת).

(19) ליהושע סרקין, מילי 1870, אגרות, א, עמ' 159.

אבל חיים אנו ברוסיה, וכלום אנשי-הגבול בפרוסיה לומדים רוסית? וכי אין עלינו להאדים מבושה לפני שכנינו הפטריוטיים בזמן שאין אנו לומדים כהוגן את לשון מולדתנו? הנטיה לגרמנית מתבארת על-ידי קורבתה לז'ארגון. אבל הז'ארגון צריך למות לטובתנו. אי-אפשר גם לדבר עברית, – באותה עברית, שחדלה להיות לשון-הדבור זה אלפי-שנה ושאינה מספקת את כל צרכי-החיים. נשאר לנו רק מוצא אחד: לדבר בשפה החיה, הפרחוונית (цветистая) והעשירה – בלשון-המולדת. אם לא אנו – אז ילדינו ונכדינו ידברו בלשונה העשירה של מולדתנו. וההתרוססות לא תפריע לנו להשאר יהודים על-פי דתנו; כמו כן לא תפריע לנו יהדותנו להעשות רוסיים. – לפנינו שיר-תהילה לרוסיפיקציה. הרוסיפיקציה מוצגת בתור אידיאל. ואף על פי כן אי-אפשר לנו למנות את גורדון על סמך זה בין המתבוללים. ההגבלה להשאר יהודים לפי דתנו היתה יותר מדרישה לשמור על הסימן הדתי. בזמן ההוא, קודם שהיו בעולם הציוניות, והתורה של אבטונומיה לאומית או תרבותית, הכילה דרישה כזו גם מוּמְנָט לאומי תרבותי. נזכורה-נא גם-כן, שיל"ג קיים אז כמו שקיים כל ימי-חיינו, את נדרו הגדול:

עָבַד לְעֵבְרִית אָנֹכִי עַד נִצַּח.

לֶה פֶּל חוֹשֵׁי בִי לְצִמִּיתוֹת מְבַרְתִּי.

וכמו-כן הגן גורדון על העברית במאמריו השונים. יש לציין שני מאמרים בשאלה זו: "בהמגיד" שנה ב', גיל' 13, 14. פרסם מאמר מצוין "דברי שלום ואמת". כמדומני, שזהו המאמר הגדול הראשון שלו. הוא תוקף בו אחד מחכמי-ישראל (פיליפסון?), שהכריז, שהלשון העברית היא מתה ומפני-כן השירה העברית היא רק מעשי-להטים לשוניים (Sprachkünsterei). כמו-כן הוא תוקף את הביבליוגראף הגדול ר' משה שטיינשניידר, שהתנגד לתרגום העברי של "מסתרי פריז" וגם להוצאת עתונים בעברית, וכותב, ש"דעת לשון הקודש מקומה ומקורה אצל מקרי דרדקי ובבתי מדרשות, ואם שם תעֹזב ותמָאס לשוא יעמלו בני עליות על יסוד נופל". יל"ג מוכיח בכמה ראיות, שהעברית היא גם עכשיו לשון התרבות של עם ישראל, הלשון המאחדת את בני ישראל במדינות שונות. הוא גם לועג לחכמי ישראל, "שנותנים יתרון לכל דבר, אף כי קטן הוא ודל, אם רק מוצאותיו מימי קדם, על כל דבר טוב ויקר, יליד ימינו אלה, ויחפצו עוד לשים את כל הסופרים לחופרים וכל תופשי התורה לדורשי קדמוניות". הוא מוכיח, שהמשוררים והמליצים והכותבים בעתונים הם הם מחיי לשון-הקודש; שהרי הם מרחיבים אותה ובוראים "מבטאים חדשים עד כדי העתיק אליה כל ספר וספור מעם אחר". – יש לציין, שהוויכוח הזה לא נעשה עוד נחלת ההיסטוריה לגמרי; בצורה זו או אחרת הוא צף ועולה גם בזמננו. – את מאמרו, שנכתב בטעם ובפתוס מרובה,

הוא מסיים בכרוז זה: "ואתם כל משכילי ארצי וכל מחיי לשון הקודש באמת, בכל הארצות, אשר שפתנו הקדושה בלשונכם, אהבת עמכם בלבבכם ודמי ישראל נוזל בעורקיכם, אל תפנו אל אחיכם מנדיכם אלה והדומים להם, אשר רוח סנבלט וטוביה מדבר מתוך גרונם לְבַהֲלֵכֶם ולרפות ידיכם מבנות את חומת שפת ציון!... המה חפצים לגרש את שפתנו העברית מארצות החיים, להביאה במספר השפות היבשות ובקהל הדברים העתיקים, אשר נכבדם רק בעבור הזקנה החופפת עליהם"²⁰.

שלוש שנים אחר זה פרסם מאמר רוסי בשבועון "סיון", 1871, גיל' 17, בשם "הלשון העברית אצל יהודי רוסיה" (Древнееввр. язык у русских евреев): "שאפתנו היא, כותב הוא, שלשון מולדתנו תהא בפיהם של בני-אמונתנו במולדתנו ותהא גם לשון-הכתב, אבל ביחד עם זה רוצים אנו, שהם בניגוד למה שנעשה אצל יהודי-גרמניה, לא יזניחו גם את הלשון העברית. אנו נחטא לעצמנו ולדורות הבאים אחרינו אם לא נדאג למזג השכלה מודרנית וידיעת לשון-המולדת עם ידיעה יסודית של הלשון והספרות העבריות. העברית חיה גם עכשיו במשא-והמתן המסחרי. הספרות הרוסית, שאליה אנו באים עכשיו, רשאית לדרוש, שנבוא לא בידים ריקות, אלא עם מס הגון משדות ספרותנו העשירה בת אלפים השנה. עדיין לא ידוע לה ולא כלום על העושר, שנמצא בתלמוד ובמדרשים, על ספרותנו שבימי-הבינים וכו'... ובשביל כך צריכים משכילינו לדעת עברית. צריכים לה גם החניכים של בתי-ספר-לרבנים. באינו לשון אם לא בעברית יפנו הם אל ההמונים, שאינם מבינים רוסית לגמרה; את הלשון האשכנזית-היהודית צריכים לטובת העם להגות מן הדרך. לטובת דתנו ולאומיותנו ובהתנגדות לאדישות צריכים אנו לדאוג, שישתמר אמצעי של יחוד רוחני בין אחינו לדת המפוזרים על פני כל כדור-הארץ". -- כמה וכמה מן הטענות האלה היו נשמעות בימים של "ריב-הלשונות" בתפוצות-ישראל, קודם המלחמה. ואפשר, גם לאחריה. העירונו למעלה, שיל"ג היה פקיד ממשלתי, ושיעורנו, שדבר זה השפיע במדה ידועה על קביעת יחסו לממשלה הרוסית. אבל זה לא עכב אותו מלהתחיל במלחמה חריפה נגד שונאי-ישראל ועלילותיהם. כשהיה צורך בכך. בשנת 1861

20) טענה זו כלפי חכמי ישראל, שמתחילים בביטול גמור ליצירה העברית החיה של דורם, הוא משיע כמה פעמים במאמריו ובמכתביו. בוכרונוטיו (כתבי יל"ג, הוצאת דביר, ב', עמ' 51) הוא מספר בהומור יפה על בקורו אצל צונץ, שלא ידע כלום על שירתו של יל"ג (זה היה בתרל"ו) ויל"ג העיר אז בהלצה: "לא חוקר ולא בוקר אנכי: פיטן אנכי וחורז חרוזים. ואילו הייתי מבני דורו של הקליר היה צונץ בקי בפיוטי וידע לצרף כל אותיותיהם. עכשיו, שמבני דורו של צונץ אני, אין אחיותי עליו ואיננו נזקק לדעת את פיוטי ולזכור את שמותם".

היתה עלילת דם בשאוולאן סמוך לשאבלי. יל"ג נכנס בעובי-הקורה ופרסם שורה של קורספונדנציות בחתימתו המלאה "באלג' צייט", "בראזסויט" "ובהמליץ". שהן מכילות תאור מפורט של עלילה זו. ברור היה, שמעשה זדון זה הוא פרי-ידיהם של הפקידים המקומיים והשלטון המרכזי אינו אשם בזה; ובאמת עד מהרה נשלחו מווילנה לשם ברור פקיד רוסי, גראף טולסטוי, והסופר ליבאנדה, שהיה יהודי מלומד על-יד הגנרל-גוברנטור בוילנה. והם גילו את האמת. — ומצדו של יל"ג, שהיה אז מורה ממשלתי צעיר בפרובינציה נדחת, היה זה מעשה-גבורה. באחד ממכתביו 21 הוא כותב: "אנכי יודע אותם (את עניני העלילה של שאוולאן) מכל סופרים אחרים, יען שאנכי כתבתי וערכתי את כל הבקשות והמגילות בלשון רוסייה לראשי קהל שאוועל ושאוולאן ובלי ספק היו בדברי פרטים רבים, אשר לא באו בדברי האיש האחר".

כל המאמרים, שהזכרנו עד עתה, הכילו או תאור-המצב, או ברור שאלה זו או אחרת, ואולם בשנת תרכ"ו פרסם ב"הכרמל" (גיל' 5) מאמר "בית יעקב לכו ונלכה", שהוא מעין מאמר פרוגרמתי כולל. המחבר מנסה בו לתת תשובה, אמנם בקיום כלליים מאד, על כל השאלות החשובות העומדות על הפרק. הוא אינו בא בטענות אל בני ישראל בעד העבר: שלא הלכו לרוח-היום, שפנו עורף לחכמה, ש"שכחו את הזמן ואת המקום שבהם הם חיים". היהודים אינם אשמים בכל אלה, "כי הגויים הקדמונים * ערלי-לב וצרי-עין המה דחוף בשתי ידיים, מררו חיין, סגרו את דלתות בתי החכמה, אסרו עליך לבוא בקהל: בקהל מכובדיהם לא יחדוך, בצבאם לא יצאת... על כן היית כגר בארץ וכנכרי בן עם אחר". אבל עכשיו הם הורסים מעט-מעט את המצור, ששמו עלינו. גם בארץ מולדתנו רוח אלהים זאת מרחפת, רוח חן ותחנונים יוצאת מלב מלכנו האדיר במלוכה ושפוכה בלבות כל יועציו ושריו לטוב לנו כל הימים". ובכן למה היהודים מחשים עכשיו? — והוא דורש מהם לקנות השכלה וללמוד בעיקר מדעי-הטבע ומדעי כלכלת המדינה וחוקותיה. והנכס הקיים לעולם היא עבודת אדמה, שאינה מקפחת את שכרם של העובדים אותה. החובה על כל איש ללמוד חכמה או מלאכה או איוו ידיעה אחרת, שתפרנס אותו, והוא דורש גם את סידור עניניהם של הקהילה: מוסדות-הצדקה ובתי-החולים. "תנו שכר לעובד ועבודה להולך בסל". הוא יועץ לבעלי-המלאכה להגר לרוסיה הפנימית לאחר שהותרה להם הכניסה לשם. את דרישותיו אפשר לסכם כך: פרודוקטיבינציה, קהילה מסודרת, השכלה כללית ומקצועית. מבין הוא, שאי-אפשר לתקן את הכל בבת אחת ומעיר

(21) לר' דוד גורדון, משנת תרכ"ב, אגרות, א', עמ' 70-72.

(*) מובן, שהמלה "הקדמונים" נוספה לשם הצנזורה הרוסית (המערכת).

בסוף מאמרו: "רבה העבודה בכרם בית ישראל לנקותו מערמות העפר, אשר שפכו בו במשך אלפי שנות ענינו ומרודינו! אבל לא על בני-דורנו לבד המלאכה לגמור, אלא שבכל דור ודור חייבים אנחנו לעמוד ולכלות הקוצים מן הכרם, ומעט מעט תבא ותקרב שנת ישועתנו". לפנינו לא רציונליסטן בעל-הפשטה, שנדמה לו, שאפשר לשנות את הכל בבת אחת במקל-קסמים, — אלא אדם בעל תרבות ובעל חוש והבנה היסטורית. כאן לפנינו ביטוי פרוזאי לרעיונות, שהשמיע גורדון בשיריו "הקיצה עמי" (נדפס באותו כרך של ה"כרמל") ו"דרך בת-עמי". ובזה אנו עוברים לתקופה השניה של גורדון, שבה נעשה אחד מראשי המדברים גם בפובלי-ציסטיקה, נעשה לוחם ההשכלה par excellence.